

TEBRİZ KÖŞK BÖLGESİ: İLHANLI EMİRİ KUTLUĞŞÂH'A AİT BİR KÖŞK MEVKİİ

KOSHK DISTRICT OF TABRIZ: A PAVILION SITE BELONGING TO
ILKHANATE AMIR QUTLUGHSHAH

Mehran BESHARAT GHAZANİ^{*}

Öz

Günümüzde Köşk Bölgesi, Tebriz'in batısında, Hükmebâd Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu bölge, bugün sadece bir sokağı içeren bir mahalleden ibarettir ve merkezinde Köşk isminde küçük bir cami barındırmaktadır. Ancak tarihsel olarak daha geniş bir alanda *Köşk* denilen bir yıkık bina başta olmak üzere cami ve mezarlık gibi yapılarla zenginleşmiştir. Bölgenin ismi üzerine yerel halk arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir kısmı, bölgenin adının Gâzân Han (1295-1304)'ın politikaları sonucunda ortaya çıktığını düşünürken; diğerleri ise mahallenin isminin çevresindeki *Köşk* isimli çeşme ve mecazi veya gerçek bir köşkün varlığına bağlı olduğunu savunmaktadır. Tarihî kaynaklarda, Köşk bölgesi ve yapılarına dair çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Kaynaklar, geçmişte bölgede İlhanlı dönemi devlet adamlarından Emîr Kutluğşâh'a ait bir köşkün bulunduğuna işaret etmektedir. Köşk binasının fiziksel yapısı veya inşa tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak incelenen yerel halk bilgileri ve uydu görüntülerindeki izler takip edilerek, İlhanlı dönemine ait köşkün binasının belirlenmesi mümkün görülmektedir. Bölgedeki yıkık köşk binası ve Köşk Mahallesi'nin merkezinde yer alan cami ve mezarlık zamanla değişime uğramış ve bazıları yok olmuşsa da bölgenin geçmişine dair izler günümüze kadar ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar ve bölgedeki bulgular, İlhanlı dönemine ait mimari kalıntılar ve sanat eserlerinin varlığını göstermektedir. Bununla birlikte bu kalıntıların kesin bir şekilde İlhanlı dönemindeki herhangi bir yapıyla ilişkilendirilmesi, ancak arkeolojik kazılarla mümkün olacaktır. Bu araştırmanın temel amacı, Tebriz'in İlhanlı dönemine ait mimari ve kentsel öğelerini belirlemek ve Köşk Bölgesi üzerinden bu döneme ait izleri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tebriz, İlhanlı dönemi, İlhanlı şehirciliği, Emîr Kutluğşâh, İlhanlı köşkları

Abstract

Koshk neighborhood is situated in the western part of Tabriz, within the Hukmabad district. Currently, the neighborhood consists mainly of a small mosque; however, it was historically home to significant structures, such as Koshk Fountain and Koshk Cemetery. There are differing opinions among the local populace regarding the origin of the neighborhood's name: some believe that it originated as a result of Ghazan Khan's policies, in contrast, others argue that the name is derived from the Koshk Fountain in the vicinity. Historical sources refer to the Koshk neighborhood and its buildings, including a pavilion belonging to Amir Qutlughshah, a statesman from the Ilkhanate period. However, there are no definitive records regarding the physical structure or construction date of this pavilion. The central mosque, fountain, and cemetery of the Koshk neighborhood have undergone changed over time, with some structures

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul / Türkiye, mehran.bghazani@gmail.com, ORCID: 0009-0001-3542-7851

disappearing altogether, although remnants of the region's past still remain. Lastly, research and findings in the area demonstrate the existence of architectural remnants and artifacts from the Ilkhanate period. However associating these remnants definitively with any specific structure from that period in the Koshk neighborhood would require archaeological excavations. The primary objective of this study is to identify the architectural and urban elements from the Ilkhanate period in Tabriz and to uncover traces of this period through Koshk neighborhood.

Keywords: Tabriz, Ilkhanate era, Ilkhanid urbanism, Amir Qutluğshah, Ilkhanid pavilions

Giriş

Tebrîz'in İlhanlı döneminde başkent olması, şehirde büyük bir gelişim ve imar faaliyetine yol açmıştır. Bu süreç, Tebriz'in imparatorluk şehri kimliğine kavuşmasıyla birlikte göçlerin artması ve devlet ile elit kesim tarafından inşa edilen yapıların çoğalmasıyla şekillenmiştir. Hükümdarlar tarafından kurulan Argûniyye ve Gâzâniyye gibi yerleşim yerleri ve külliyeler, İlhanlı vezirleri tarafından yaptırılan Sâhibbâd, Reşîdiyye, 'Alîşâhiyye ve Gıyâsiyye gibi külliyelerle birlikte Tebrîz'i bir mimari merkezi hâline getirmiştir. Diğer devlet adamları, emîrler ve ilim adamları tarafından inşa edilen yapıların varlığı da göz önüne alındığında şehir genelindeki yapılaşmanın etkileyici boyutta olduğu anlaşılabılır.

Leyla Yıldız'ın Safevî döneminde Tebrîz'in kentsel dönüşüm süreçleri ile ilgili çalışmasında, İlhanlı döneminden Safevîlere kadar varlığını sürdüren bazı yapısal eserlerin izlerini saptayarak ortaya koymuş olması önemlidir.¹ Safevî dönemine veya günümüze kadar ulaşmamasına rağmen Tebrîz'in bugünkü dokusunda hâlâ İlhanlı izlerini taşıyan noktaların varlığını tahmin etmek mümkündür. İlhanlı dönemi mimarisini yansıtan ancak bugüne kadar detaylı araştırma konusu olmayan alanlardan biri de Tebrîz'in Hükûmâbâd² Semtine bağlı Kôşk³ bölgesi ve o bölgede bulunan Kôşk Mahallesi'dir. Bu mahalle, yerel halk tarafından İlhanlı dönemine ait izleri barındırdığına inanılan, ancak bugüne kadar üzerinde yeterince araştırma yapılmamış bir potansiyele sahiptir.

Bu araştırma, Tebriz'in İlhanlı dönemine ait mimari ve kentsel unsurlarını anlamayı ve belgelemeyi amaçlamakta olup, bu unsurların ortaya çıkarılması için kapsamlı arkeolojik çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Bu, şehrin tarihî ve kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem arz etmektedir.

1 Leyla Yıldız, *Safevî Döneminde Tebrîz: Kentsel Mekânda Dönüşüm Süreçleri (1501-1736)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

2 *Hükûmâbâd* (Azerbaycan Türkçesi: *Hökmabad/Hökmavar*. Farsça: *حکیم آباد*), XV. yüzyıldan itibaren Tebrîz'in kuzey doğusunda Veycûye Kapısı'nın dışında bir mahalle ve arazi şeklinde ismi geçen ancak ilerleyen yüzyıllarda o semtin tüm arazi ve tarlalarını etkileyerek kendi ismi altında büyük bir dış mahalleye dönüşen, günümüzde ise Tebrîz'in meşhur ve büyük semtlerinden biridir.

3 Aslen Farsça olan *kôşk* kelimesi kır ve açıklık yerlerde ya da bahçe içinde bulunan bağımsız evleri, yazlık binaları ifade eder. Ayrıca bir saray veya konak bahçesinde müstakil olarak yapılan süslü küçük binalara da bu ad verilir" (Ayşe Denknalbant, "Kôşk", *DİA*, XXVI, (2002), s. 279).

Çalışmada, Köşk ismiyle araştırılan konumla ilgili karışıklık yaratmamak amacıyla, yerleşim yerleri ve merkezindeki cami ve mezarlığı içeren kısım için “Mahalle”, bu mahallenin etrafındaki tarla, bahçe ve boş alanları tam anlamıyla “Köşk” olarak adlandırılan yerin sınırları içinde bulunan alanı ifade etmek için “Bölge” terimi kullanılmıştır.

1. Köşk Mahallesi ile İlgili Yerel Halk Rivayetleri

Köşk Mahallesi günümüzdeki Tebrîz’in batısında, Hükmâbâd Mahallesi’nde, şehri Cento Karayolu’na⁴ bağlayan Erreger⁵ denilen cadde üzerinde, Nizâm-pezeşkî kavşağının doğu cephesindedir. Evlerin yakınlardaki yerleşim yerleriyle iç içe geçmesi nedeniyle kesin sınırların belirlenememesi, bu mahallenin yalnızca bir merkez ve bir sokaktan ibaret olduğu izlenimini yaratmaktadır.⁶ Tebrîz’in yapısal gelişimi ve yeni yerleşim yerleri ile caddelerin ortaya çıkmasından önce Köşk bölgesi, etrafındaki bağ, bahçe ve tarlaları da kapsayan ve günümüzdeki Şehrek-i İmam ve Nizâm-Pezeşkî mahallelerinin bazı kısımlarını da içeren bir yerleşim alanı olarak bilinmekteydi. Bu bölgenin merkezi, eskiden Köşk Cami ve Köşk Mezarlığı’nı ihtiva eden bir alan iken şu an sadece küçük kare şeklinde 1990’larda yeniden inşa edilen “Köşk Mescidi”⁷ veya “Mescid-i Sâdât”⁸ isimli bir camiye içermektedir.

Bu mahallenin *Köşk* ismini almasına ilişkin yerel halk arasında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bölgede yaşayan birçok kişi, Gâzân Han’ın⁹ Şenb-i Gâzân¹⁰ külliyesini inşa etmesiyle birlikte, o

- 4 Sento (CENTO, Central Treaty Organization), 1955 yılında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında, Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’daki nüfuzunu engellemeyi hedefleyen güvenlik ve savunma örgütünün anısına, önceden kırk taş veya çakıl serilerek, üzerinden silindirle geçilip sıkıştırılarak düzleştirilerek oluşturulan basit bir tür yol anlamına gelen, Şose Yolu denilen caddenin genişlemesi ile aldığı addır. Bugün resmi olarak Sento ismi kenarında, “*Bulvâr-ı Kârger*” ismi ile de bilinmektedir. (bk. ‘Alî Dehkân, *Serzemîn-i Zerdüşt: Evzâ’-i tabî’î, Siyâsî, İktisâdî, Ferhengî, İctimâ’î, Târîhî-yi Rızâ’iyye*, İntişârât-ı İbn Sînâ, Tahran 1348/1969, s. 86-88; ‘Alî Ekber Dehhudâ, *Lugat-nâme-yi Dehhudâ*, haz. Muhammed Mu’in – Seyyid Ca’fer Şehîdî, X, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran, 1377/1998, s. 14567).
- 5 Erreger veya Ereger (Farsça: ارهگر), Hükmâbâd’a bağlı eskiden bir sokak ve şu an Hükmâbâd’ın güneyinde doğudan batıya kadar uzanan caddenin ismidir. Büyük ihtimalle ismini XIV. yüzyıl süflilerinden H’âce Fâhrü’d-dîn Ahmed-i Erreger’den ve onun Veycûye Kapısında inşa ettiği medrese ve caminden almıştır (bk. Hâfız Hüseyin Kerbelâ’î Tebrîzî, *Ravzâtu’l-cinân ve cennâtu’l-cinân*, neşr. Ca’fer Sultânü’l-Kurrâ’î, I, İntişârât-ı Sütûde, Tebrîz 1383/2004, s. 159, 169.)
- 6 Kerîm Meymenet-nejâd, *Tarih-i Hükmâbâd-ı Tebrîz (Hökmavar)*, İntişârât-ı Fenn-efzâr, Tebrîz 1382/2013, s. 20.
- 7 Mescid, İran ve Azerbaycan’da büyük veya küçük olmasına bakılmaksızın camiye verilen genel isimdir.
- 8 XX. yüzyılda İran’da tıpkı camiler gibi cadde, sokak, mahalle ve bina isimlerinde de genellikle siyâsî ve ideolojik sebeplerle sık sık isim değişiklikleri yaşanmıştır. Ancak bu isimler resmi olarak değişse de genellikle halk arasında eski isimler kullanılmaya devam etmiştir.
- 9 Gâzân Han’ın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili detaylı bilgiler için bk. Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295 – 1304): Moğol İranında Gelenek ve Değişim*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- 10 Şenb-i Gâzân, XIII. yüzyılda Tebrîz’in batısında Şam, Şâm ve Şenb isimli bir mevzi iken, 1289 yılında Argun Han tarafından bu bölgede yaptırılan bir şehirle birlikte Argüniyye ve sonrasında Gâzân Han’ın aynı bölgede gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ve inşa ettiği külliye sonucunda Gâzâniyye adını almıştır. Daha sonra ise Şenb-i Gâzân adıyla anılmıştır. Günümüzde Tebrîz’in batısında önemli bir mahalle olarak varlığını sürdürmektedir (bk. Osman G. Özgüdenli, “XIV. Yüzyılda Tebrîz’de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXVII, (2002), s. 253-290).

bölgedeki yerel halkın günümüzdeki Hükâmâbâd arazisine zorunlu göç ettirilmesi sonucunda bu mahallenin ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca, “göç” kelimesinin Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı olan “Köç” ve halk arasındaki telaffuzu “Köş” ile bağlantılı olarak mahallenin adının bu şekilde oluştuğunu vurgulamaktadırlar.¹¹ Bazı kimseler ise bu mahallenin isminin, Köşk Çeşmesi suyunun Gâzân Han Köşkü’nün bahçesini sulamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu görüşe göre, Köşk Mahallesi’nde bulunan Köşk Çeşmesi’nin suyu bu bölgede yüzeye çıkarak Şenb-i Gâzân’da Gâzân Han’ın köşkünün bulunduğu bahçeye kadar akmaktaydı. Bu rivayete göre, mahallenin isminin kökeni bu çeşme ile alakalı olmalıdır.¹² Bir başka halk rivayeti ise mahallenin bulunduğu yerin Şenb-i Gâzân ve Kara Melik¹³ mahalleleri güzergâhında orta noktada yer alması ve insanların dinlenmek için kullandığı mecazi anlamda bir köşkün örneğinin bulunması nedeniyle “Köşk” ismini aldığını yönündedir.¹⁴ Son olarak, dikkat çeken bir diğer rivayet ise mahallenin adını, mecazi bir köşkten ziyade, kalıntıları 1970’li yıllara kadar ulaşan gerçek bir köşkten almış olmasıdır.¹⁵

Bölgenin eski dokusu hakkında, yine yerli halktan alınan bilgilere dayanarak Erreger Caddesi’nin eskiden bir sokak olarak Köşk Mahallesi’nin güneyinden geçtiği belirtilmektedir. Mahallenin merkezini oluşturan nokta, bu sokağın yerleşim bölgesinin en batısında ve Köşk Mahallesi’nin güneybatısında yer almaktaydı. Sokağın kuzey cephesinde “Köşk” adını taşıyan bir cami, güney cephesinde ise aynı isme sahip bir mezarlık bulunmaktaydı. Köşk ismini taşıyan bir çeşme de bölgenin yer altından geçerek mahallenin batısında ve yaklaşık 100 metrelik bir mesafede yüzeye çıkmaktaydı; ancak köşk denilen harap bir bina da mahalle merkezinden daha güneyde, tarım yapılmayan çorak bir alan içerisinde bulunmaktaydı.¹⁶

Yerel halkın farklı görüşleri, İlhanlılar ve Şenb-i Gâzân’a dair imgeleri yansıtmakta olup, Köşk Mahallesi ve çevresindeki bahçeler ile tarlalarda bulunan cami, çeşme ve yıkık köşk binası gibi önemli yapıları tespit etme açısından oldukça dikkate değerdir.

2. Tarihî Kaynaklarda Köşk Mahallesi ve Yapıları

XIX. yüzyılda Tebrîz’de görev yapan Kaçar Şehzadesi Nâdir Mîrzâ, 1882 yılında Tebrîz’in tarih ve coğrafyası hakkında kaleme aldığı eserde Tebrîz’in meşhur çeşmelerini anlatırken Köşk Çeşmesi’ne de değinmektedir. Müellif bu çeşmeyi ve bulunduğu yeri şu şekilde anlatmaktadır: “Hükâmâbâd mezralarından olan Kasır mezrasına akmaktadır, doğudan gelen orta ve çok eski bir kehrizdir, bu ferah mezrayı defterde Kasır yazarlar ve yerliler Köşk derler”.¹⁷

11 Halkın bu kesimi Hükâmâbâd mahallesinin varoluşunu Köşk Mahallesi’nin gelişimi ile ilişkilendirerek bu hikâyeye bağlamaktadır. (bk. Kerîm Meymenet-nejâd, *Tarih-i Hükâmâbâd-ı Tebrîz (Höknavar)*, s. 9).

12 Bk. Kerîm Meymenet-nejâd, *Tarih-i Hükâmâbâd-ı Tebrîz (Höknavar)*, s. 20.

13 Tebrîz’in batısında yerleşen eski ve kırsal bir mahalledir.

14 Bu bilgi için Tebrîz-Erreger doğumlu 73 yaşındaki Mahmûd ‘Abdî’ye teşekkür ederim.

15 Bu bilgi için Tebrîz-Erreger doğumlu 55 yaşındaki ‘Azîm Fettânî’ye teşekkür ederim.

16 Bu bilgi için ‘Azîm Fettânî’ye teşekkür ederim.

17 Nâdir Mîrzâ, *Târih ve coğrafîyâ-yı Dâru’s-Saltana-yı Tebrîz*, neşr. Muhammed Muşîrî, İntişârât-ı İkbâl, Tahran 1360/1981, s. 47.

Osmanlı Arşivinde, Tebrîz ile ilgili 1140/1728 tarihli tahrir defterinde¹⁸, Hükâmâbâd'a tabi olan sokakların içerisinde "Kasr-ı Kutlugşâh"¹⁹ isimli bir sokaktan bahsedilmektedir. Bu ifadeyi dikkate alarak defterlerdeki diğer kayıtlara bakıldığında, Erreger Sokağı'nın gelişmesiyle o sokağa mensup reaya hanelerinin Kasr-ı Kutlugşâh sınırına kadar ulaşması ve Ahîlîhûnî²⁰ topraklarıyla birleşmesi gözlemlenmiştir.²¹ Kasr-ı Kutlugşâh sokağının tarım için arazisi olmadığından, ahalisinin Hükâmâbâd tarlalarında çalışması²² ve isim olarak da *Kasır* kelimesinin kullanılması, bu sokağın şu anki Köşk Bölgesi'nin bulunduğu yerle aynı olduğunu düşündürmektedir.

Bu isim, söz konusu tarihten altmış iki sene önce, 1077/1666 yılında Tebrîz'de *Sâdikiyye*²³ vakıflarıyla ilgili bir vakfiye suretinde tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu vakfiyede, medrese ve cami gelirlerini sağlamak için vakfedilen değirmenlerden bahsedilirken onlardan kaç tanesinin "*Arâzî-yi Kasr-ı Kutlugşâh*"²⁴da bulunduğu kaydedilmektedir.

Bu tarihten iki yüz iki sene önce, 1464 tarihli *Muzafferiyiye*²⁵ vakfiyesinde ise aynı isim iki kez, fakat bu defa Kasır değil Köşk şekliyle geçmektedir: *Zemîn-i İzzâbâd*, *Zemîn-i Ahmedâbâd*, *Zemîn-i Uzun Şemsu'd-dîn*, *Zemîn-i Hâce Nâsıru'd-dîn Ömer* ve *Binâ-yı Burc*²⁶ ile sınırlanan "*Zemîn-i Köşk-i Emîr Kutlugşâh*"²⁷, halk arasındaki köşk kelimesinin defterde kasır yazmadan önce de resmî şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Tarihî belgelerde açık bir şekilde zikredilen *Mezra-yı Köşk*, *Küçe-yi Kasrı Kutlugşâh*, *Arâzî-yi Kasr-ı Kutlugşâh* ve *Zemîn-i Köşk-i Emîr Kutlugşâh*, bugünkü Köşk bölgesi ve mahallesinin bulunduğu konumu işaret etmektedir. Tebrîz'in Orta Çağ tarihini araştırdığımızda, bir arazi

18 Bu defterin kaleme alınması 1723-1727 Osmanlı-İran Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu ile Safevî İmparatorluğu arasında gerçekleşen bir çatışma döneminde, 1725 yılında gerçekleşen uzun bir kuşatma sonrasında Tebrîz'i kontrol altına almanın ardından gerçekleşmiştir, bu yüzden, defterlerin birindeki bir notta Receb 1140/ Şubat 1728 tarihi yazılrsa da defterin tümünün 1724-1728 tarihleri arasında yazılmasını ifade etmek mümkün olacaktır. bk. Selim Özcan, *H. 1140 (1727) Tarihli Tapu Tahrîr Defterine Göre Tebrîz Sancağı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994; Osman G. Özgüdenli, "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihî Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/34, (2003), s. 95.

19 كوجه قصر قوتلى شاه. BOA., *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 904, (1140/1127 tarihli Tebrîz livâsı nüfus ve hasılâtını hâvî mufassal Tapu Tahrîr Defteri), vr. 28 (s. 59), vr. 30 (s. 63).

20 Bu mahalle, *Ahîlî* veya *Ahîlî* ismiyle günümüze kadar varlığını sürdüren, Hükâmâbâd mahallesinin güneyinde bulunan eski bir mahalledir. Eskiden tarihî kaynaklarda ismi Ahîlîhûnî olarak geçen bu mahallenin ismi, Osmanlı Tahrir defterinde de aynı şekilde zikredilmiştir. BOA., *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 904, vr. 28, s. 59.

21 BOA., *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 904, vr 28, s. 59.

22 "Küçe-yi mezkûr ki ziraat idecek toprağı olmayıp civarda vâkî Hükâmâbâd küçe-bâğı'ı toprağın ziraat için ittirecek." BOA., *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 904, vr 30, s. 63.

23 Sâdikiyye Medresesi ve Cami, XVII. yüzyılda Safevî Devleti'nde mustevfilik vazifesini yürüten Sadru'd-dîn Muhammed'in oğlu Mîrzâ Muhammed Sâdik tarafından, Tebrîz'in çarşısı ve Cuma Cami yakınında inşa edilmiştir.

24 اراضى قصر قتلغ شاه ('Abdu'l-'Alî Kâreng, "Yek Sened-i Târihi", *Zebân ve Edeb-i Fârsî*, XCVII, (1350/1971), s. 395.)

25 XV. yüzyılda Karakoyunlu Ebû'l-Muzaffer Cihânşâh tarafından kurulan külliye. Tebrîz'deki Gök Mescid o külliye'den günümüze kadar ulaşan tek kalıntıdır.

26 Tebrîz tahrir defterlerinde ve günümüzde *Bercibâr* ismini taşıyan Hükâmâbâd'a bağlı sokakla aynı olma ihtimali yüksektir.

27 زمین کوشک امیر قتلغشاه (Muhammed Cevâd Meşkûr, *Târih-i Tebrîz, tâ-pâyân-ı karn-ı nohom-ı hicri*, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran 1352/1973, s. 661).

ve semt ismini resmî şekilde yüzyıllar boyunca taşıyacak kadar tanınmış bir kişi olduğunu ve Muzafferiyye vakfiyesinde de Kutlugşâh'ın adının emîr olarak anılmasını göz önünde bulundurarak, bu şahsın İlhanlıların emîrî'l-ümerâsı Emîr Kutlugşâh olduğu ve burada vaktiyle ona ait bir köşk bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁸

3. Köşk Yapısı ve Mezar İhtimali

Köşk veya Kasır²⁹ yapıları, Moğol ve İlhanlı şehirciliğinde önemli bir mimari öge olarak öne çıkar.³⁰ Hükümdarlar tarafından yapılan şehirlerde genellikle hükümdar köşkü şehrin merkezinde yer alırken, diğer devlet adamlarının köşkleri ise onun etrafında yer almıştır.³¹ Şehirlerin etrafında ve genelde kale duvarı dışındaki bahçelerde de belirli sayıda köşk yapıları bulunmaktaydı.³² Günümüzdeki Köşk Mahallesi, eski adıyla Köşk-i Kutlugşâh, bir İlhanlı devlet adamı ve Emîri Kutlugşâh tarafından, İlhanlı şehirciliği planı takibinde inşa edilen köşkle ilişkilendirilmekte ancak elimizdeki kaynaklarda bu köşkün fiziksel yapısı veya kesin inşa tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.³³ Büyük ihtimalle bu köşkün inşası 689/1290 yılından sonra gerçekleşmiştir. Argun Han (1284-1291)'ın Argûniyye şehrinin inşasıyla birlikte, Emîrlar ve büyük devlet adamlarının o semtte *mülûkâne* evler ve kehrizler inşa ettirmelerini teşvik ettiği bir fermanın ilan edilmesiyle aynı döneme denk gelmesi muhtemeldir.³⁴ Aslında,

28 Emîr Kutlugşâh, Moğolların Mangıt boyundan ve İlhanlı döneminde etkili emîrlardan oluşan bir aileden gelmektedir. Siyasi kariyeri Gâzân Han döneminde başlamıştır. Gâzân Han veliatken hizmetinde görev almış ve Horasan'a gönderilerek önemli roller üstlenmiştir. Gâzân Han'ın tahta geçmesiyle devletin baş emîri olmuş ve Anadolu'daki isyanları bastırmak için ve Memlükler'le mücadelelerde görevlendirilmiştir. Ayrıca, Gâzân Han'ın güvenini kazanarak devletin önemli bir figürü haline gelmiştir. Olcaytu Han döneminde de saygın bir karakter olarak görülmüş ve Beylerbeyi unvanı almıştır. Ancak, Gilân'ın fethi sırasında ağır bir savaşta esir düşmüş ve öldürülmüştür. Emîr Kutlugşâh, sadakat, vefakârlık ve saf niyetiyle tanınmıştır. Sadece savaşçı değil, koruyucu, müfettiş ve diplomatik görevlerde de bulunmuştur. (Bu özeti ele alındığı kaynaklar için bk. Reşîdu'd-dîn, *Câmiu't-tevârih*, neşr. Muhammed Rüşen, Mustafa Müsevî, I, İntişârât-ı Elburz, Tahran, s. 75, 193-195; Reşîdu'd-dîn, *Câmiu't-tevârih*, II, s. 1220-1230, 1270-1271, 1276-1281, 1287; Vassâf, *Tecziyetu'l-emsâr ve tecziyetu'l-a'sâr (Târih-i Vassâf)*, yay. Muhammed Mehdi İsfahânî, Kitâbhâne-yi İbn Sînâ ve Kitâbhâne-yi Ca'ferî Tebrîzî, Tahran 1338/1959, s. 470; 'Abdullah Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, neşr. Mehîr Hambelî, Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-ı Kitâb, Tahran 1348/1969, s. 68; D. O. Morgan, "Kutlugh-Shâh Noyan", *EP*, V, (1986), s. 554.).

29 Tarihi kaynaklarda Köşk ve Kasır eş anlamda kullanılmıştır (bk. Ayşe Denkalbant, "Köşk", *DİA*, XXVI, s. 279).

30 Çoğu Moğol ve İlhanlıların yaptığı yeni şehirlerde ve hatta geçici ikametgahlarında bunu net şekilde anlamak mümkündür. Muhammed Hüseyin Hâdim-zâde – Şehâbu'd-dîn Tasdikî, *Şehr der Rûzgâr-ı İlhanân*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1402/2023, s. 157.

31 Muhammed Hüseyin Hâdim-zâde – Şehâbu'd-dîn Tasdikî, *Şehr der Rûzgâr-ı İlhanân*, s. 163.

32 Bu özellik, Moğol İmparatorluğunun İran ve Moğolistan coğrafyasındaki yeni şehirlerin şehir planlarında benzer bir konu olması anlaşılmaktadır. (Muhammed Hüseyin Hâdim-zâde – Şehâbu'd-dîn Tasdikî, *Şehr der Rûzgâr-ı İlhanân*, s. 163.).

33 Hâdim-zâde ve Tasdikî'ye göre Köşk kavramı, İlhanlı dönemi şehirciliğinde bazen Kale ile eş anlamda da kullanılmıştır (bk. Muhammed Hüseyin Hâdim-zâde – Şehâbu'd-dîn Tasdikî, *Şehr der Rûzgâr-ı İlhanân*, s. 27.); ancak yapılan araştırmada, Köşk mahallesinde Emîr Kutlugşâh'a ait bir kasır değil kale varoluşunun ihtimali, hem de zaman zaman köşk kelimesinin Kasır kelimesi ile eş anlamda kullanımını gözde bulundurarak bunun oldukça imkânsız olduğu belirtilmektedir.

34 "Ümerâ ve erkân-ı devlet râ fermûd ki der ân şehr imârât-ı mülûkâne benâ kunend ve kârizhâ câri sâzend" (Âsaf Han Kazvinî, *Târih-i elfî*, neşr. Gulâm-Rızâ Tabâtâbâ'i-Mecd, VII, Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, Tahran 1382/2003, s. 4326); *Câmiu't-tevârih*'te, bu fermanın muhatabını genel olarak "her âferide" (her mahluk) ifadesi

“*Hânehâ-yı mülûkâne*” terimi burada Köşk ve Kasır ile eş anlamlıdır ve İlhanlıların yeni şehirler tasarımıyla kıyasta bulunarak ve bu Köşk’ün konumunun hem Tebriz duvarının dışında olması hem de Şenb-i Gâzân arazisine yakın olmasını göz önünde bulundurarak Argûniyye ve daha sonra Gâzâniyye şehri inşasıyla aynı zamanda yapıldığı ihtimalini oldukça güçlü kılmaktadır.³⁵ Diğer yandan, 19. yüzyılda Köşk Kehrizi’ni çok eski bir su kanalı olarak tanıtan Nadir Mirza, bu kehrizin köşk binasıyla birlikte Argun Han’ın fermanı gereği inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Oldukça kesin bir şekilde araştırılan konumda zamanında bir İlhanlı köşkü binasının varlığı göz önüne alındığında, Aynı zamanda, Emîr Kutlugşâh’a ait bir mezarın da bu mevkide bulunma ihtimali değerlendirilmektedir. 1307 tarihinde Gılân Savaşı sırasında esir alınarak öldürülen Kutlugşâh’ın, Benâketî’nin kaydına dayanarak cenazesi Tebriz’e taşınmıştır ve o şehirde defnedildiği bilinmektedir.³⁶ Kutlugşâh’ın Tebriz’de nereye defnedildiğine veya türbesine dair herhangi bir kaynağın bulunmamasına rağmen, kendisine ait bir mevkî ve köşkün bulunduğu araştırma konusu olan Köşk Bölgesi’nde defnedilmiş olma ihtimali oldukça dikkate değerdir. Ancak sonraki dönemlerde köşk yapısı ve muhtemelen türbe veya mezara dair herhangi bir kaynak bulunmaması ve sadece ilk olarak 1464 senesinde bu konumun “*zemîn*”, sonra 1666 tarihinde “*arâzî*”, 1728 tarihinde “*sokak*”, 1882 tarihinde “*mezra*” ve günümüzde “*bölge*” ve “*mahalle*” şeklinde anılması, Köşk binasının en az 15. yüzyıldan itibaren önemini yitirdiğini veya ayakta kalmadığını düşündürmektedir.³⁷ Bu durum, köşk yapısının yalnızca ismini geniş bir araziye verdiğini ve zamanla o mevkide bir kırsal yerleşim yerinin oluştuğunu,³⁸ daha

ile gösterse de bu işi yapabilecek güce sahip kimselerin yine de genelde devlet adamlarının olması malumdur. (bk. Reşîdu’l-dîn, *Câmiu’l-tevârih*, s. 1179.)

- 35 Yerel halkın hikayelerinde Köşk Mahallesini, ‘Âdiliyye sarayını babasından miras alan ve daha etkili bir kişilik sergileyen Gâzân Han ve onun yaptırdığı Şenb-i Gâzân ile bağladıkları dikkat çekmekte ve bu konuyu göz önünde bulundurmamak oldukça değerlidir. Bunun yanı sıra tarihi kaynaklarda Gâzân Han’ın Şenb-i Gâzân’daki köşkünün etrafında diğer emirlere mensup arazileri tespit etmek mümkündür, Olcaytu döneminde (1304-1316), sultanın Tebriz ziyaretinde misafir olduğu, ablası Olcatay Hatun ve onun eşi olan İlhanlı emîri Hüseyin’in ev/köşkünün Tebriz duvarının dışında, Şenb-i Gâzân’a yakın bir konumda bulunması malumdur (bk. ‘Abdullah Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, s. 83); ayrıca 1380 tarihli Küceci Külliyesi vakfiyesinde yine İlhanlı emîri olan Taramtaç (Turamtaz) ‘a mensup Tebriz’in batısında, Serd Kapısı dışında bir küt’a’nın var olduğu anlaşılmaktadır. (bk. İrec Afşâr, “Vakfiyye-yi Küceci (Ebûvâ’l-birr-i Şeyh Gıyâsu’l-dîn Muhammed Küceci be Sâl-ı 728 Hicrî)”, *Ferheng-i İrân-zemîn*, XXI, (1354/1975), s. 22).
- 36 Diğer çağdaş müellifler Kutlugşâh’ın ölümünden sonra cenazesi konusunda bilgi vermezken, bu konuda onun cenazesinin taşınması ve Tebriz’de defnedilmesini belirten tek kişi Benâketî’dir; o kendi eserinde bu konuyla ilgili verdiği bilgilerde “şu anda Tebriz’de gömülüdür” ifadesini kullanmaktadır. (Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat üli’l-elbâb fî ma’rifeti’l-tevârih ve’l-ensâb)*, neşr. Ca’fer Şî’âr, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahrân 1348/1969, s. 475).
- 37 Reşîdu’l-dîn’in verdiği bilgilere göre, Gâzân Han’ın inşaatla ilgili reformlarından önce yapılan binalar oldukça sağlam şekilde yapılmamış ve bunlar çoğu zamanla hızlı şekilde tahrip olmuşlardır (Reşîdu’l-dîn, *Câmiu’l-tevârih*, II, s. 1370; Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 306); bir ihtimalle bu rivayet Kutlugşâh köşkünün de hemen hemen yüz sene sonrasında ayakta kalmamasına veya harap halde olmasına işaret edebilmektedir.
- 38 Osmanlı tahrir defterinde Kasr-ı Kutlugşâh ahalisinin tarım için kendi toprağına sahip olmaması ve bu nedenle Hükûmâd toprağını kullanması, bu mahallenin çevresindeki diğer mahallelerden daha sonra var olduğunu ve bu sebepten toprak sahipliği yapamadığı anlaşılmaktadır (bk. BOA., Tapu Tahrîr Defteri, nr. 904, vr 30 (s. 63)); Ayrıca, 1309 tarihinde yazılan Tebriz Reb’-i Reşîdî vakfiyesinde, vakfa ait mülklerle ilgili konumların arasında bu yerin isminin geçmemesi, büyük ihtimalle bu tarihte Emîr Kutlugşâh’ın köşkü ve muhtemelen türbesinin henüz bir bölgenin ismini kapsayacak kadar ünlü olmadığını göstermektedir (bk. Reşîdu’l-dîn, *Vakfnâme-yi Reb’-i Reşîdî*,

sonra ise bu yerleşim yerinin küçük mahalle niteliğinde Erreger Sokağı'na karıştığını ortaya koymaktadır.³⁹

4. Saha İncelemeleri

Tebrîz, deprem fay hattı üzerinde bulunmasından dolayı tarih boyunca yıkıcı depremlerle ağır zararlara maruz kalmıştır.⁴⁰ Bu depremler arasında en yıkıcı ve zararlı olanı 1728 tarihinde meydana gelen depremdir.⁴¹ Bu depremin Tebrîz'in yerleşim dokusundaki etkilerini tam olarak bilemesek de raporlar bu depremin Tebrîz için çok yıkıcı ve vahim olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Tebrîz'in Köşk bölgesinin de yerleşim dokusu açısından bu olaydan etkilendiği düşünülmektedir.

1780 tarihli depremden sonra Köşk Mahallesi'nin aynı konumda yeniden canlandığı tespit edilse de yerleşim dokusunda belirgin değişiklikler olması normal kabul edilmektedir. Nitekim bölgedeki gözlemlerimiz sonucunda mahallenin güneyinde topraklı alanlarda çanak çömlek kırıntılarının bulunması ve halk arasında bu konumun güney doğusundaki sokağın isminin, eskiden topraklarında ve ev inşalarında sürekli insan kemiklerinin bulunmasından dolayı *Kemikli Sokak* anlamına gelen "*Sümüklü Küçe*" olarak bilinmesi⁴², mahalle veya yerleşim yerinin dokusunun depremden sonra güney kısmının boş bırakılması ve daha kuzeye doğru gelişmesi ihtimalini oldukça güçlü kılmaktadır.⁴³

Köşk Bölgesi ile ilgili elde edilen 1956, 1964 ve 1967 tarihli uydu görüntülerini incelediğimizde, bölge ilginç şekilde 1956 tarihinde var olan ve diğer yıllarda yavaş yavaş silinen bir duvarla Erreger Sokağı'nın güney cephesinde belirgin hale gelmiştir. Erreger Sokağı'nın ise halkın dedikleri doğrultusunda Köşk Mahallesi'nin ortasından geçerek camiye mezarlıktan ayırdığı dikkat çekmektedir. Muhtemelen Erreger Sokağı'nın gelişmesi ve mahalle merkezini böler şekilde oluşması, bu sokağın daha batıya, Hükmâbâd tarlaları, Şam Arkı⁴⁴ ve Kara Melik

neşr. Müctebâ Minevî-İrec Afşâr-'Abdu'l-'Alî Kâreng, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran 1356/1977, 253-288).

39 Anlaşılan, son şekliyle 1728 tarihli Osmanlı defterinde kayıtlara geçen Kasr-ı Kutlugsâh Sokağı, aynı defterde not olarak işaret ettiği gibi, Erreger'in yerleşim bölgesinin gelişmesiyle, evleri karışarak daha sonraki yıllarda Erreger Sokağı'nın bir parçası haline gelmiştir ve bu durum günümüze kadar sürmektedir.

40 Tebrîz'in tarih boyu belgelenen depremler ve raporlarıyla ilgili edinebilecek bilgiler için bk. Yahyâ Zükâ, *Zemînlerzehâ-yı Tebrîz*, İntişârât-ı Kitâb-serâ, Tahran 1367/1988.

41 Yahyâ Zükâ'ya göre, bu depremle ilgili elde edilen raporlar ve yarattığı hasarları göz önünde bulundurmakla, depremin daha kati ve korkunç olduğu anlaşılmaktadır (Yahyâ Zükâ, *Zemînlerzehâ-yı Tebrîz*, s. 85); depremin vuku bulduğu tarihte hayatta olan yazar Zünûzî, depremin verdiği hasarlarla ilgili olarak Tebrîz'de bir karıştan fazla duvarın ayakta kalmadığını belirtmektedir; bu ifade her ne kadar abartılı görünse de depremin gerçekten vahim ve ağır olduğunu göstermektedir. (bk. Zünûzî, *Riyâzu'l-cenne*, Kitâbhâne-yi Millî-yi Tebrîz, (Tebrîz), nr. 3578, s. 1005).

42 Bu bilgi için 'Azîm Fettâni'ye teşekkür ederim.

43 Bunun nedenini, depremin yarattığı hasarların yanı sıra, mahallenin kuzeye doğru gelişmesini bir ihtimalle Osmanlı Tahrir defterindeki bu mahalleyle ilgili yazılan notta aramak da mümkün olacaktır; bu defterde bu konumun ahalisinin tarım için uygun toprağının olmamasından Hükmâbâd Mahallesi'nin topraklarını kullandıkları belirtilmektedir (bk. BOA., *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 904, vr 30 (s. 63)); bu durumda, depremden sonra mahallenin güney ve tarımsal olmayan bölgeye değil, kuzey ve kuzeydoğuya, yani verimli topraklara yakın alanlara doğru gelişmesi düşünülmektedir.

44 Bu ark (halk ağzında: Şam Erhi), 1970'lere kadar akmakta olan Tebrîz'in kuzey doğusunda, Şehir Çayı'nın Acı Çay'a kavuştuğu noktadan Şam-Gâzân arazisine akan ve nihayetinde Tebrîz'in güney doğusunda tekrar Acı Çay'a

mahallesine ulaşım ve gelişimi için bir geçiş yolu hâline gelme niyetinden olmuştur. Bölgenin kuzeydoğu cephesinde bahçeler ve bağlar yer alırken, 1956 yılında mıntıkanın güneyinde bahsettiğimiz duvarların içerisinde boş alanda bir tuğla üretim fabrikası görünmektedir.⁴⁵ Bu fabrikanın doğusunda, tarım yapılamayan dikdörtgen bir zemin içerisinde dikdörtgen şeklinde yıkık bir bina ve dairesel şekilde yine harap hâlde bir diğer yapı dikkat çekmektedir. Bu binanın konumu, halk tarafından *Köşk* olarak bilinen bina ile aynıdır. Köşk denilen ve 1956 tarihinde kısa duvarları kadar da olsa hâlâ net şekilde izleri görünen bu bina, halk tarafından dokunulmaz halde bırakılmıştır.⁴⁶ Şenb-i Gâzân Külliyesi ve içerisinde yer alan ‘Âdiliyye Köşkü’nün bilinen konumu ile Köşk Bölgesi’ndeki Köşk binası arasında tam 1 kilometrelik bir mesafe bulunmaktadır. Halk, “köşk” olarak bilinen bu yapının süslemelerinin duvarlarında hâlâ görülebildiğini ifade etmektedir. Bu unsurlar göz önüne alındığında, söz konusu bina kalıntılarının büyük ihtimalle Köşk Bölgesi’nin adının kökeni olduğu söylenebilir. Ayrıca bu yapının Emîr Kutlugşâh’a ait olma ihtimali de ileri sürülmektedir.

1956 tarihinde tuğla üretim fabrikasının etkisi altında önemsiz görünen bu bina kalıntıları, fabrikanın ilerleyen yıllarda gelişmesi ve bakımsızlık nedeniyle yıkık hale gelmiş ve 1967 yılında artık silinmeye başlamıştır.⁴⁷ 1980’lerde Dampezeşkî Caddesi’nin açılmasıyla bir süre kamuya bağlı açık boş bir alana dönüşen bu konum, 1990’larda İstiklâl isimli Teknik Lise’nin inşa edildiği yer olarak Tebrîz Amûzeş-Perverîş idaresine devredilmiştir. Günümüzde bu konum, bu lisenin bahçesi olarak bilinmektedir.

Uydu görüntülerinde, bu alanda, köşk binasının kenarında bulunan dairesel yapının ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bir ihtimalle Azerbaycan’ın İlhanlı dönemindeki türbelerinin genellikle silindirik şekilde yapılmasını göz önünde bulundurarak⁴⁸, bu yapının İlhanlı emîri Kutlugşâh’ın türbesinin yeri niteliğinde işaretlendiği düşünülebilir. Ancak 1956 yılında bu yapıdan muhtemelen su kanallarının ayrılması tespit edildiğinde, türbeyle ilişkilendirilme ihtimali azalır ve

kavuşan çok eski bir su kanalıydı.

45 Uydu görüntülerinde bu boş alanda, muhtemelen kuru tarım için çizilen bahçelerin izleri görünmektedir. Bu durum, tuğla üretim fabrikasının yakın tarihlerde kurulduğunu göstermekte olup diğer yandan, Osmanlı tahrir defterindeki kaydın doğrultusunda, bu bölgenin tarım için uygun olmayan topraklara sahip olduğunu veya depremden dolayı enkaz bölgesi sonucunda bu hale gelmesini de kanıtlayabilmektedir.

46 Bu durum, Şenb-i Gâzân Külliyesi’nin 19. yüzyıla kadar yaşadığı duruma benzerlik göstermektedir; Nâdir Mîrzâ, 1882 yılında hâlâ külliye ve türbenin bazı duvarları ve odacıklarının mevcut olduğunu ve halkın bu yere karşı vakıf bir konum olduğu anlayışı yüzünden dokunmadıklarını belirtmektedir. (bk. Nâdir Mîrzâ, *Târîh ve coğrafiyâ-yı Dâru’s-saltana-yı Tebrîz*, s. 90).

47 Bk. *Aks-i Havâi-yi Tebrîz 1335/1956*, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 565066 (033); *Aks-i Havâi-yi Tebrîz 1343/1964*, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 6460 (017); *Aks-i Havâi-yi Tebrîz 1346/1967*, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 1967-447.

48 Erdebîl Şeyh Safî Türbesi, Mişginşehr’de Şeyh Haydar Türbesi, Verzikan’da Allah Allah Kûmbeti ve 1930 tarihinde depremden yıkılan Salmas’ta Mîr Hâtûn Türbesi gibi İlhanlı döneminden kalan silindirik binalardan sayılmaktadırlar; ayrıca Şenb-i Gâzân’daki Gâzân Han Türbesi de günümüze ulaşmamasına rağmen silindirik olduğu tespit edilmiştir (bk. Mehran Besharat Ghazani, *Berresî-yi bâft-ı ictimâ’î-yi Gâzânîyye-yi Tebrîz der-devre-yi İlhanân*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dânişgâh-ı H’ârezmî Dânişkede-yi Edebiyyât ve ‘Ulûm-ı İnsânî, Tahran 1401/2022, s. 54).

dayanarak, Bu yapının ismi cami olarak anılsa da, çok sık kullanılmaz ve her yıl yalnızca belki 15 gün kadar ibadete açıldığı bilinmektedir.⁵⁵ Bu bilgiye ek olarak, Tebrîz'in 19. ve 20. yüzyıl haritalarında hiçbir şekilde cami olarak işaretlenmediğini göz önünde bulundurduğumuzda, yapının ilk inşasıyla birlikte bir cami olarak algılandığına şüphelenmek mümkündür. Ancak arkeolojik araştırma ve kazılar gerçekleşmeden bu yapının tam olarak ne amaçla kullanıldığını açıklamak mümkün olmayacaktır.

1980'lerin başında, Tebrîz'in caddelerinin genişletilmesi politikası doğrultusunda bazı eski dar sokaklar ve çevresindeki alanlar tahrip edilerek genişletilmiş ve cadde hâline getirilmiştir. Erreger Sokağı da bu politika doğrultusunda genişletilmeye başlanmıştır. Bu genişletme sürecinde Köşk Cami kaldırılmış ve mezarlığın kuzey kısımları da caddeye dâhil edilmiştir. Sonraki yıllarda mezarlık tamamen evlerle kapanmış ve sadece cami daha küçük bir şekilde yeniden inşa edilmiştir.⁵⁶

Şubat ve Haziran 2024 tarihlerinde bölgede yaptığımız incelemelerde, eskiden mezarlığın ve şu anki evlerin bulunduğu konumda, bir evin tahrip edilmesi ve kazılması nedeniyle ortaya çıkan yerde normal olarak karşılaştığımız kemik parçalarının yanı sıra İlhanlı dönemine ait çanak-çömlek kalıntıları ile İlhanlı sırlı ve sırsız tuğla parçaları bulunmuştur. Bu kalıntılar, bu mezarlığın üzerinde zamanında bir İlhanlı yapısının bulunduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Köşk Bölgesi'nin İlhanlı dönemiyle olan ilişkisini ve bu bölgedeki Emîr Kutlugşâh'a ait bir köşkün varlığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma bulguları, Köşk Mahallesi'nin isminin kökeni ve geçmişiyle ilgili yerel halkın aktardığı bilgilerin, bölgenin İlhanlı tarihiyle ilişkili olduğunu gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Köşk Bölgesi'nde yer alan eski ve yeni yapılar, vakfiyeler, tahrir defterleri ve diğer kaynaklar ışığında yapılan incelemeler, bu mevkinin Emîr Kutlugşâh'ın köşküyle bağlantılı olduğuna dair güçlü bir hipotez geliştirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, bu bölge, bir zamanlar İlhanlı baş emîri Kutlugşâh'a ait bir köşk olarak anılmakta olup, bu ismin günümüze kadar taşındığı anlaşılmaktadır.

Araştırma, bu yapının günümüzdeki kalıntılarının, köşk olarak anılan eski bir yapının ve bölgedeki cami ile mezarlık alanlarının Kutlugşâh'a ait olduğuna dair önemli ipuçları sunduğunu göstermektedir. Ancak, bu hipotezlerin kesinliğe kavuşturulabilmesi için arkeolojik kazılar ve daha ayrıntılı araştırmaların yapılması gerektiği de vurgulanmalıdır. Sonuç olarak bu çalışma, İlhanlı Tebrîz'inin yapısal gelişimi, şehircilik dokusu ve planlaması hakkında önemli bir katkı sunmuş ve gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturmuştur. Bu bulgular, benzer konularda yapılacak çalışmalar için yol gösterici olacaktır.

olmasına rağmen, bu dönemde Köşk Mahallesi'nin Erreger Mahallesi'nin etkisi altında kalarak isminin geçmemesi, bu mahallenin önemsiz bir hale geldiğini göstermektedir.

55 Bu bilgi için Tebrizli 42 yaşında Hüseyin Bedelî'ye teşekkür ederim.

56 Mezarlık ve cami içeren mahalle merkezinin depremten sonraki Köşk Mahallesi'nin yeniden gelişmesi sonucunda ortaya çıkmasını düşünmek mümkün olsa da bu alanda bulduğumuz sırlı ve sırsız İlhanlı tuğlaları bu merkezin İlhanlı döneminde de önemli bir yapı veya yapıları ihtiva ettiğini göstermektedir; Emîr Kutlugşâh'ın türbesinin bulunabileceği noktaların birisini de muhtemelen bu konum olarak zannetmek değer dışı sayılmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdullah Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, neşr. Mehîm Hambelî, Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran 1348/1969.
- Âsaf Han Kazvînî, *Târih-i elfî*, neşr. Gulâm-Rızâ Tabâtabâ’î-Mecd, VII, Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382/2003.
- Dâvûd b. Muhammed Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat üli’l-elbâb fî ma’rifeti’l-tevârîh ve’l-ensâb)*, neşr. Ca’fer Şî’âr, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran 1348/1969
- Hâfız Hüseyin Kerbelâ’î Tebrîzî, *Ravzâtu’l-cinân ve cennâtu’l-cinân*, neşr. Ca’fer Sultânü’l-Kurrâ’î, I, İntişârât-ı Sütûde, Tebrîz 1383/2004.
- Nâdir Mîrzâ, *Târih ve coğrafiyâ-yı Dâru’s-Saltana-yı Tebrîz*, neşr. Muhammed Muşîrî, İntişârât-ı İkbâl, Tahran 1360/1981.
- Reşîdu’d-dîn, *Câmiu’l-tevârîh*, neşr. Muhammed Rûşen, Mustafa Müsevî, I, II, İntişârât-ı Elburz, Tahran, 1373/1994.
- _____, *Vakfnâme-yi Reb’-i Reşîdî*, neşr. Müctebâ Minevî-İrec Efşâr-‘Abdu’l-‘Alî Kâreng, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran 1356/1977.
- Vassâf, Şerefu’d-dîn ‘Abdullâh, *Tecziyetu’l-emsâr ve tezciyetu’l-a’sâr (Târih-i Vassâf)*, yay. Muhammed Mehdî İsfâhânî, Kitâbhâne-yi İbn Sînâ ve Kitâbhâne-yi Ca’ferî Tebrîzî, Tahran 1338/1959.
- Arşiv Kaynakları**
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 904, (1140/1127 tarihli Tebrîz livâsı nüfus ve hasılâtını hâvî mufassal Tapu Tahrîr Defteri).
- Seyyid Muhammed b. Mîr ‘Abdu’r-Resûl Hüseyinî Zünûzî, *Riyâzu’l-cenne*, Kitâbhâne-yi Millî-yi Tebrîz, (Tebrîz), nr. 3578.
- Araştırma ve İnceleme Eserler**
- ‘Alî Dehkân, *Serzemîn-i Zerdüşî: Evzâ’-i tabî’î, Siyâsî, İktisâdî, Ferhengî, İctimâ’î, Târihî-yi Rızâ’iyye*, İntişârât-ı İbn Sînâ, Tahran 1348/1969.
- ‘Alî Ekber Dehhudâ, *Lugat-nâme-yi Dehhudâ*, haz. Muhammed Mu’in – Seyyid Ca’fer Şehîdî, X, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran, 1377/1998.
- ‘Abdu’l-‘Alî Kâreng, “Yek sened-i Târihî”, *Zebân ve Edeb-i Fârsî*, XCVII, (1350/1971), s. 351-396.
- ‘Alî Kerem Hemedânî – ‘Alî Hezârderre – Şohre Zergerân, “Kanât”, *Merkez-i Dâiretu’l-meârif-i Büzurg-ı İslâmî*, 29/05/2024, <https://cgie.org.ir/fa/article/238927/كانات>.
- Besharat Ghazani, Mehran, *Berresî-yi bâft-ı ictimâ’î-yi Gâzâniyye-yi Tebrîz der-devre-yi İlhanân*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dânişgâh-ı Hârezmî Dânişkede-yi Edebiyyât ve ‘Ulûm-i İnsânî, Tahran 1401/2022.
- Denkhalbant, Ayşe, “Kôşk”, *DİA*, XXVI, (2002), s. 279-282.
- Ferhâd Fehhâr-ı Tahrânî – Ferâmerz Pârsî – Emîr Bânî Me’sûd, *Bâz-h’ânî’i Nakşehâ-yı Târihî-yi Şehr-i Tebrîz*, Şirket-i Umrân ve Beh-sâzî-yi Şehrî-yi Îrân, Tahran 1385/2006.
- İrec Afşâr, “Vakfiyye-yi Küceci (Ebvâbu’l-birr-i Şeyh Gıyâsu’d-dîn Muhammed Küceci be Sâl-ı 728 Hicrî)”, *Ferheng-i Îrân-zemîn*, XXI, (1354/1975), s. 169-208.
- Kerîm Meymenet-nejâd, *Tarih-i Hükmâbâd-ı Tebrîz (Hökmavar)*, İntişârât-ı Fenn-efzâr, Tebrîz 1382/2013.
- Morgan, D. O., “Kutlugh-Shâh Noyan”, *EP*, V, (1986), s. 554.
- Muhammed Cevâd Meşkûr, *Târih-i Tebrîz, tâ-pâyân-ı karn-ı nohom-ı hicrî*, İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran 1352/1973.

Muhammed Hüseyin Hâdîm-zâde – Şehâbu'd-dîn Tasdikî, *Şehr der Rûzgâr-ı Îlhânân*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân 1402/2023.

Özcan, Selim, *H. 1140 (1727) Tarihli Tapu Tahrîr Defterine Göre Tebrîz Sancağı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.

Özgüdenli, Osman G., “Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/34, (2003), s. 83-106.

_____, “XIV. Yüzyılda Tebrîz’de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXVII, (2002), s. 253-290.

_____, *Gâzân Han ve Reformları (1295 – 1304): Moğol İranında Gelenek ve Değişim*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

Yahyâ Zükâ, *Zemînlerzehâ-yı Tebrîz*, İntişârât-ı Kitâb-serâ, Tahrân 1367/1988.

Yıldız, Leyla, *Safevî Döneminde Tebrîz: Kentsel Mekânda Dönüşüm Süreçleri (1501-1736)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Harita ve Uydu Fotoğrafları

Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1335/1956, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 565066 (033).

Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1343/1964, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 6460 (017).

Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1346/1967, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 1967-447.

Google Earth, 23/04/2023 Newer.

Nakşe-yi Şehr-i Tebrîz, Dâire-yi Coğrâfiyât-yi Sitâd-ı Arteş, Tebrîz 1327/1948.

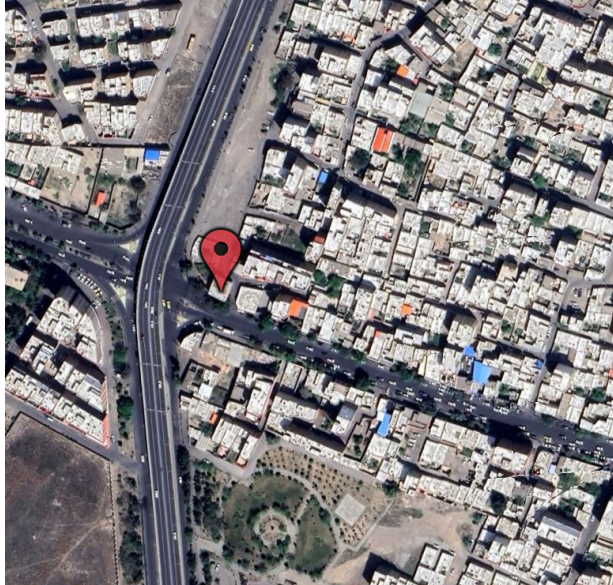
EKLER

Ek 1. Tebr   Uydu G  r  nt     zerinde H         Mahallesi ve K     B    sinin Konumu

Kaynak: Google Earth, 23/04/2023 Newer, 38  05'20"N 46  19'21"E.

Ek 2. Uydu G  r  nt     zerinde K     Mahallesi ve K     Cami

Kaynak: Google Earth, 23/04/2023 Newer, 38  05'26"N 46  14'45"E.

Ek 3. 1956 Tarihli Uydu Görüntüsü Üzerinde Köşk Bölgesi

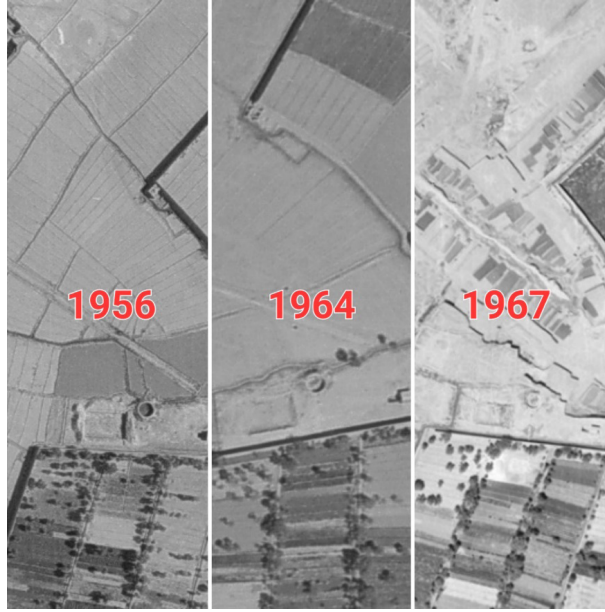
Kaynak: Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1335/1956, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 565066 (033).

Şekil 4. 1956 Tarihli Uydu Görüntüsü Üzerinde Köşk Mevkii

Kaynak: Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1335/1956, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 565066 (033).

Ek 5. Yıkık Kôşk İzlerinin 1956, 1964, 1967 Uydu Görüntüleri Üzerinde Yok Olma Süreci

Kaynak: Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1335/1956, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 565066 (033); Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1343/1964, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 6460 (017); Aks-i Havâî-yi Tebrîz 1346/1967, Sâzmân-ı Nakşe-berdârî-yi Kîşver, nr 1967-447.

Ek 6. Günümüzdeki Kôşk Mevkii Üzerinde Kurulan İstiklâl Lisesi

Kaynak: Mehran Besharat Ghazani, Tebrîz 2024.

Ek 7. Günümüzde Köşk Cami (Köşk Mescidi / Mescid-i Sâdât)

Kaynak: Mehran Besharat Ghazani, Tebrîz 2024.

Ek 8. Köşk Bölgesinde Bulunan Muhtemelen İlhanlı Dönemine Ait Tuğla, Çini ve Çanak-Çömlek

Kaynak: Mehran Besharat Ghazani, Tebrîz 2024.

KOSHK DISTRICT OF TABRIZ: A PAVILION SITE BELONGING TO ILKHANATE AMIR QUTLUGHSHAH

Mehran BESHARAT GHAZANI*

It should be noted that when Tabriz was chosen as the capital of the Ilkhanate state, this decision initiated a profound transformation within the city. This period, spanning the late 13th and early 14th centuries, marked the city's ascension to the status of an imperial capital. As a result, Tabriz underwent significant development, both architecturally and in its social and economic structures. A large number of buildings and complexes were constructed by Ilkhanate rulers and the elite altering the city's landscape. Among these were large complexes, madrasas, and urban quarters built for religious and public purposes. Centers established by rulers, such as the Arghuniyya and Ghazaniyya, gave the city a new identity. In particular, the influence of Sultan Ghazan Khan on Tabriz was reflected in architectural activities that mirrored his state policies.

The construction activities of this period were not only undertaken by the rulers but also involved the active participation of high-ranking state officials. For example, the Rashidiyya Complex, built by the grand vizier Rashid al-Din Hamadani, became one of the most significant scientific and cultural centers of the era. Additionally, complexes such as Sahibabad, Alishahiyeh, Ghiyasiyya, and Dimashqiyya enriched the physical and cultural landscape of Tabriz. These complexes were not merely religious centers; they also served as institutions for education, healthcare, and social services. Alongside state officials, scholars and Amirs of the time also contributed to the construction of various structures in Tabriz, indicating that the city underwent a significant building boom that encompassed diverse segments of society.

Despite appearing today as a small alley within the Hukmabad district in the western part of Tabriz, Koshk District holds significant historical importance. Although few structures remain in the area, it is known that important buildings once stood here. Notably, Koshk Mosque, located in the district, derives its name from an old structure in the area, likely a pavilion ("Koshk"). There are varying opinions among the local population regarding the origin of the district's

* PhD Candidate, Marmara University, Institute of Turkic Studies, Department of Turkish History, Division of Medieval History, Istanbul, Turkey, mehran.bghazani@gmail.com, ORCID: 0009-0001-3542-7851

name. Some believe it arose due to the development of the area in line with Ghazan Khan's policies, while others suggest that the name is linked to Koshk Fountain, which was once located in the neighborhood.

Historical sources suggest that Koshk District was home to a pavilion belonging to Amir Qutlughshah, a notable statesman of the Ilkhanate period. However, there is no definitive information about the structure or the exact date of its construction. This lack of records leads to the conclusion that the pavilion either disappeared over time or was largely destroyed. Nevertheless, the name of the district continues to serve as a historical reminder of this structure. Other historical landmarks in the district included a cemetery and a fountain, but most of these structures have since disappeared.

The primary objective of this research is to examine Koshk District and its role within the architectural and urban fabric of Tabriz during the Ilkhanate period. In this context, the aim is to trace the remnants of Ilkhanate-era structures and explore the roles of individuals associated with these buildings in the development of the city. Another objective of the research is to gather information on the district's historical structures, based on the opinions and memories of the local population.

The research methodology includes fieldwork, the examination of historical documents, and the collection of perspectives from local residents. Foundational sources for the research consist of waqf deeds, land registry books (*tahrir defters*), and old maps. Furthermore, comparisons were made between older satellite photographs and more recent maps, and findings related to the area's architectural remnants were evaluated. Throughout this process, several hypotheses were developed to identify the possible location of the pavilion attributed to Amir Qutlughshah.

It can be stated that during the Ilkhanate period, pavilions (*Koshk*) served not only as residences for rulers and statesmen but also as venues where state affairs were conducted. The structure located in Koshk District is believed to date back to this era. The pavilion attributed to Amir Qutlughshah, an Ilkhanate statesman, likely functioned as a central location near Shamb-i Ghazan, where state affairs were carried out. Structures such as the mosque and fountain in the district were probably auxiliary buildings constructed around the pavilion during this period. It is also suggested that the cemetery in the district may have belonged to the pavilion.

At this stage, it is difficult to reach a definitive conclusion regarding the exact location of the pavilion. However, field research and local narratives have helped suggest its probable location. Archaeological excavations are necessary to reach conclusive results. These excavations could not only uncover the physical remnants of the pavilion but also provide further insight into the historical identity of the region.

The selection of Tabriz as the capital of the Ilkhanate significantly accelerated the city's architectural development, transforming it into an imperial center. During this period, buildings constructed by statesmen like Amir Qutlughshah played a crucial role in the city's growth. In

this context, Koshk District has been considered as part of Tabriz's Ilkhanate-era architectural heritage. The pavilion and surrounding structures in the district bear traces of the city's historical identity. However, determining the precise locations and physical characteristics of these buildings requires further archaeological investigation.

This study has highlighted the significance of Koshk District and its Ilkhanate-period structures in the historical development of Tabriz. Future research may provide more detailed insights into the history of this area and yield clearer conclusions about the architectural identity of Tabriz during the Ilkhanate period.